

IRÈNE MÉLIKOFF ÖZEL BÖLÜMÜ

TÜRKOLOJİ VE ALEVİLİK BEKTAŞİLİK ARAŞTIRMALARININ BÜYÜK USTASI: IRENE MELIKOFF

Grand Master of Turkology and Alevism, Bektashism Researches: Irene Melikoff

Ahmet Yaşar OCAK¹

ÖZET

Melikoff, bilim dünyasında titizliği ile çalışan, bunu yazdığı eserleriyle ortaya koyan bir bilim insanıdır. Özellikle Türkoloji alanında yarım asra varan çalışmaları ile dikkat çeken Melikoff, yaşamına dair izler takip edildiğinde oldukça zengin bir geçmişe rastlanır. Türkoloji alanında yaptığı çalışmalar onun bilimsel kimliğini sağlamasının yanında, saygınlığına da vesile olmuştur. Onun yayınlarını bilimsel yayınları, Turcica Dergisi'ndeki yazıları, bilim dünyasına katkısı olan eserleri olmak üzere üç temel başlık altında toplayabiliriz.

Anahtar Kelimeler:

Türkoloji, Alevilik, Bektaşilik Irene Melikoff

ABSTRACT

Abstract: Melikoff is a scientist, who studied fastidiously, presented it in her works. We can see that Melikoff, who attracts attention in terms of the works she performed in Turkology during a half era, has a rich history when we scrutinize her life. The studies she made in Turcology made her gain a scientific identity and respect. We can classify her in three category: Her scientific papers, Her papers in Turcica Journal and the works that contributed to scientific world.

Key Words:

Turcology, Alevism, Bektashism, Irene Melikoff

Uluslararası Türkoloji dünyası, 2009 yılı Ocak ayında çok önemli bir bilim insanını, Strasbourg Üniversitesi'nden emekli Prof. Irene Mélikoff'u kaybetti. Bilindiği gibi, meslekler o mesleğe mensup pek çok kişi tarafından icra edilir, ama onlar içinde bazıları vardır ki, mesleklerini icra ediş tarzlarıyla, yöntemleriyle, meslekî titizlik ve duyarlılıklarıyla, yaptıkları iz bırakan katkılarla diğer meslektaşlarından ayrılır ve âdeta meslekle-

riyle özdeşleşirler. Böyleleri insana onların sanki sırf bu mesleği icra etmek için dünyaya geldiklerini düşündürür. İşte uluslararası Türkoloji dünyasının yarım asra yakındır çok yakından tanıdığı Prof. Irene Mélikoff, bu tip nadir bilim insanlarından biriydi. Onun Türkoloji alanında bu uzun süre içinde yaptığı araştırmalar, yayınladığı makale ve kitaplar, uzun yıllar bu alanda çalışan yerli yabancı bilim insanları arasında takdir ve beğeni ile

karşılanmış, kalıcı izler bırakmış, yeni ufuklar açmıştır.

Prof. Irene Mélikoff, 1917 Rus devriminin önünden Avrupa'ya kaçan petrol zengini bir Azeri ailenin birisi erkek, iki çocuğundan kız olanıdır. Erkek olan uzun zaman önce Kanada'da yerleşmiş olup bir iş adamıydı ve yıllar önce orada vefat etmişti. Mélikoff kardeşlerin babaları aristokrat bir Azeri beyefendisi, anneleri ise Rus kökenli, sarışın, çok güzel ve zarif bir hanımdır. Devrimden hemen bir gece önce aile Bakü'yü terk ettiğinde, Irene Mélikoff henüz bir bebektir. Ama tıpkı annesi gibi, sarışın, mavi gözlü bu bebek ileride, onun zekâ ve güzelliğine, zarafetine vâris olacaktır.

Almanya üzerinden Fransa'ya geçen aile artık orada yaşamlarını devam ettirdiler. Ne anne, ne de baba, bu küçük kızın ileride dünyanın en önde gelen Türkologlarından biri olacağını o zamanlar şüphesiz ki bilemezlerdi, ama onun en iyi bir şekilde eğitim alması için de her imkânı kullanmışlar, özel hocalardan müzik ve dil eğitimi almasını sağlamışlardı. Aile içinde Türkçe ve Rusça konuşulduğu için, daha çocuk yaşta iki dili öğrenen Irene, Paris'teki orta eğitimi esnasında Grekçe ve Latince ile tanıştı. Sorbonne Üniversitesi'ndeki öğrencilik yılları, onda şarkiyat alanına, ama özellikle Türkoloji'ye merak uyandırdı. Bunda herhalde babasının da katkısı olmalıdır. I. Mélikoff üniversite eğitimi sırasında büyük Fransız Türkoloğu Jean Deny'nin ve ünlü Şarkiyatçı ve Anadolu Selçuklu tarihi uzmanı Claude Cahen'in de öğrencisi oldu. Bu üniversite yıllarında ünlü Şark Dilleri Mektebi'nde (Ecole des Langues Orientales) Dr. Adnan Adıvar'ın Türkçe derslerine devam etti, hem de Farsça öğrendi. Bu arada ünlü matematikçi Salih Zeki'nin oğlu Faruk Sayar'la tanıştı ve onunla evlendi. Bu evliliğinden üç kızı

oldu. Bunlardan halen birisi Slavist, diğeri Türkolog'dur. Mezun olduktan sonra kocası ve kızlarıyla Türkiye'ye gelen Mélikoff, İstanbul'da ileride mesleğindeki birikim ve ilerlemesini sağlayacak olan bir çevre edindi, kayınvalidesi Halide Edip Hanım vasıtasıyla, Cumhuriyet'in kurucu kadrosu hakkında çok önemli izlenimleri dinleme imkânını elde etti. Fakat evliliği fazla uzun sürmedi ve tekrar Paris'e döndü. CNRS (Centre National de la Recherche Scientifique) adıyla dünyaca ünlü bilimsel araştırma kurumunda çalışmaya başladı. İngilizcesini, Almancasını ve İtalyancasını geliştirdi. Nitekim onun bu zengin dil alt yapısı, sağlam bir kariyer yapmasına ve uluslararası platformda kısa zamanda tanınmasına vesile oldu.

I. Mélikoff, İran kültür ve edebiyatı, tarihi, Rus kültür ve edebiyatı ve tarihiyle de meşgul olmakla beraber, asıl mesaisini Türkoloji alanına hasretmekteydi. Özellikle Anadolu sahasında meydana getirilmiş Türk destan edebiyatı ürünleri onun çok ilgisini çekmekteydi. Bu yüzden ilk araştırmalarını bu alana yoğunlaştırdı ve ilk yayınlarını bu alandaki incelemeleri teşkil etti. Nitekim Türk edebiyatına olan ilgisi onu, ünlü İtalyan Türkoloğu Alessio Bambaci'in – ne hikmetse hâlâ Türkçeye kazandırılmayan Türk Edebiyatı Tarihi isimli eserini Fransızcaya çevirmesine yol açtı (*Histoire de la Littérature Turque*, Paris 1968). Bu arada *Ebûmüslimnâme* üzerindeki çalışmaları onun dikkatini Türkiye'deki Alevi Bektaşî toplumu üzerine çekti. Bu onun bilimsel hayatında artık bütünüyle kendini adayacağı çok verimli yeni bir sayfa açmıştı. I. Mélikoff artık aradığı yolu bulmuştu.

Kendi ifadesine göre, “Türkiye’de Sünni İslam’ın dışında ikinci bir İslam anlayışının gizliden gizliye yaşamakta olduğunu fark etmişti”. Bu keşif onu çok heyecanlandırmış, egzotik duygular içinde bu zümreleri yakından tanıma arzusunu uyandırmıştı.

Danışmendnâme üzerindeki doktora çalışmalarını bitirdikten sonra CNRS'deki araştırmacılık yıllarında Türk edebiyatının muhtelif konuları üzerinde değişik makaleler yayımladı. Bir süre sonra, asıl kariyerini yapacağı yeni bir göreve atandı. Hocası Claude Cahen'in Sorbonne'a gitmesiyle boşalan Strasbourg Üniversitesi'ndeki Türkoloji Enstitüsü'nün (Institut d'Etudes Turques) başına getirildi. Bir yandan Sorbonne'daki Henri Massé, Claude Cahen gibi büyük şarkiyatçıların metotlarından esinlenirken, bir yandan da belki Türkoloji alanındaki çalışmalarını derinden etkileyecek olan Fuat Köprülü'yü tanıdı. Strasbourg'da bir yandan Türk dili, kültürü, tarihi ve edebiyatıyla ilgili lisans dersleri, mastır ve doktora ders ve seminerleri vererek Türkoloji alanında öğrenci yetiştirmeye çalışırken, bir yandan da araştırmalarına devam ediyordu. Artık yayınlarının konusu büyük ölçüde Alevilik Bektaşilik idi. Özellikle 1970'li yıllardan sonra bu alanda yayımladığı makaleleri, hep önemli konulara problemlere dokunan, bunları derinlemesine analiz ederek çözmeye çalışan nitelikte idi. Bu arada da, o zamanlar enstitüde Türkçe okutmanlığı yapan asistanı Catherine Périer d'Hauterive ile hemen her yıl Türkiye'ye geliyor, değişik yörelerde alan araştırmaları yapıyor, çeşitli Alevi ve Bektaşî gruplarıyla diyalog kurarak gözlemlerde bulunuyor, veriler topluyor onları anlamaya çalışıyordu.

I. Mélikoff tam otuz yıldan fazla bir zamanını Alevi Bektaşî incelemelerine hasreterek geçirdi. Araştırmalar, bilimsel seyahatler, telif faaliyetleri, düzenleyici ve katılımcı olarak bilimsel toplantılara, kongre ve sempozyumlara, kolokyumlara katıldı. Türkoloji ve Fars etütleri alanında, aralarında bu satırların yazarının da bulunduğu birçok doktora öğrencisi yetiştirdi. Bunlar içinde bugün, özellikle ortaçağ Türkiye'sinde Hristiyanlar

ve Müslümanlar arasındaki kültürel ilişkiler ve alış verişler, dini ve kültürel yaşam konusunda dikkate değer araştırmalar yayımlayan Michel Balivet (Marsilya, Aix-en-Provence üniversitesi), tasavvuf tarihi alanında aynı şekilde değerli çalışmalar yürütmekte olan Thierry Zarcone (CNRS) gibi, Fransa'dan, Cezayir ve Tunus'tan, Türkiye'den, İran'dan ismini uluslararası alanda kabul ettirmiş bazı başarılı akademisyenler var.

Buraya kadar kısaca özelliklerini anlatmaya çalıştığımız I. Mélikoff'un bilimsel faaliyetlerini ve katkılarını başlıca şu kategoriler içerisinde özetlemek mümkündür.

1) Bilimsel yayınları:

Yukarıda da kısaca temas edildiği üzere, I. Mélikoff'un ilk bilimsel yayınları, kitap ve makale olarak Türk destan edebiyatının Anadolu'daki temel metinleri üzerine oldu. İlk kitabı, Aydınöğlü Gazi Umur Bey'in destanını anlatan *Le Destan d'Umur Paşa: Dustûrnâme-i Enverî* (Paris 1954)'dir. Fakat asıl doktora tezi olan *Dânişmendnâme* üzerindeki çalışmasını *La Geste de Melik Danışmend: Etude Critique du Dânişmendnâme* (Paris 1960, 2 cilt) adıyla bundan altı yıl sonra yayımladı. Bu eserin birinci cildi inceleme ve Fransızca çeviri, ikinci cildi ise latinize tenkitli Türkçe metinden oluşuyordu. Son yıllarda bu çalışmasını yeniden gözden geçirerek yeniden basıma hazırlamakla uğraşıyordu, ama ömrü vefa etmedi. Fakat onun asıl Alevilik Bektaşilik alanına yöneltecek kitabı, 750 tarihinde Emevi İmparatorluğu'nun sonunu getiren ve böylece Abbasîlere hilafet yolunu açan, ama ilk fırsatta bizzat onlar tarafından ortadan kaldırılan ünlü İranlı ihtilalcî Ebû Müslim-i Horasânî'nin destanını anlatan *Abu Muslim: Le Port-hache du Khorassan* (Paris 1962) oldu. Bu İranlı kahramanın gerçeküstü macerasının Türkler arasında teşekkül etmiş olup, pek çok eski

ezoterik inancı da yansıtan hikâyesinden oluşan *Ebûmüslimnâme* denilen metin onu büyülemiştir.

Hocanın Türk edebiyatına dair bu kitaplarının dışında, bu edebiyatın pek çok da değişik konularına el atan makalesi vardır. Bunlardan biri de aynı destan zincirinin bir halkası olan *Battalnâme* ile ilgilidir.

Yukarıda da vurgulandığı üzere, I. Mélikoff'un 1970'lerden sonraki hemen bütün yayınları artık Alevilik Bektaşılık üzerine olacaktır. Bunlardan çok azı *De l'Épopé au Mythe: Itinéraire Turcologique* (Les Editions Isis, İstanbul 1995) (*Destandan Efsaneye: Türkoloji Yolunda*) ve *Au Banquet des Quarante: Exploration au Coeur du Bektachisme et Alevisme* (Les Editions Isis, İstanbul 2001) (*Kırklar'ın Meclisinde: Bektaşılık ve Aleviliğin Kalbine Giden Arayış*) isimli kitaplarda toplanabilmiştir.² Onun Alevilik ve Bektaşılık hakkındaki bütün araştırmalarında ele aldığı konuların ve vardığı sonuçların bir özeti durumunda olan son monografisi, *Hadji Bektach: Un Mythe et ses Avatars: Genese et Evolution du Soufisme Populaire en Turquie* (Brill, Leiden 1998) (*Hacı Bektaş: Bir Mit ve Tecellileri: Türkiye'de Halk tasavvufunun Doğuş ve Gelişimi*) isimli kitabı oldu.³ Mélikoff bu kitabında Bektaşiliğin ve Aleviliğin inanç ve ritüellerinin tarihsel perspektif ışığında kökenlerini, ilk defa ortaya çıkarmağa ve işlevlerini açıklamağa çalışmış ve ilginç bir takım hipotezler ortaya atarak dikkate değer tespitler ve yorumlar yapmıştır. O bu çalışmalarında son derece titiz bir metotla hareket etmekte, sosyolojik, antropolojik ve teolojik verileri dikkatli bir analiz yeteneğiyle kullanmayı bilmiştir.

I. Mélikoff daha önceki yayınlarında olduğu gibi bu kitabında da genellikle F. Köprülü'nün perspektifinin dışına pek çık-

mamış, Anadolu halk İslam anlayışının köklerini Orta Asya faktörü ve Şamanizm çerçevesinde aramıştır. Onun son yıllardaki ilgi çekici teorisi bu çerçevede şekillenmiştir. Ona göre Hz. Ali güneş kültürünün İslamlaşmış biçimidir ve Alevilik'te bu yüzden, eski Türk inançlarında güneşin simgesi olan turna kuşu kutsaldır. Turna aynı zamanda Hz. Ali'nin simgesidir.

2) *Turcica Dergisi:*

Bugüne kadar, her yıl bir sayı olmak üzere, kırka yakın sayısı yayımlanmış bulunan bu uluslararası dergi, ilk defa Paris'te I. Mélikoff tarafından kurulmuş olup editörlüğü vefat edinceye kadar onun üstündeydi. İlk sayısı 1969 yılında yayımlanan *Turcica*, daha ilk sayısından itibaren ihtiva ettiği kaliteli makalelerle Türkoloji dünyasının Batı'daki ilk bağımsız bilimsel yayın organı olarak büyük bir prestij kazanmış olup, aynı prestiji bugün de başarıyla sürdürmektedir. Son yıllarda dergide yayımlanan makalelerde, edebiyat, dil ve folklor alanında bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır. *Turcica*, bugün Türkoloji alanında Batıda sayıları giderek artan dergilerin anası sayılabilir.

3) *Bilim dünyasına katkısı:*

Bunların ve canlı eserleri olan, bilim dünyasına kazandırdığı öğrencilerinin dışında, I. Mélikoff'u asıl her zaman hatırlarda tutacak ve saygıyla anılmasına vesile olacak olan şey, kendinden önce pek müntesibi bulunmayan, özellikle Türkiye için ne kadar önemli ve hayati olduğu her geçen gün daha iyi anlaşılan Bektaşılık ve Alevilik alanındaki araştırmaları, ideolojik yaklaşımlardan ve temelsiz spekülasyonlardan kurtararak bilimsel bir çerçeveye oturtmuş olması, böylece Türkoloji alanında yeni bir araştırma disiplinine hayatiyet kazandırmış bulunmasıdır. Bu hem Türkiye için, hem uluslararası Türkoloji için, hem de bizzat Bektaşiler

ve Aleviler için ona borçlu olduğumuz çok önemli hizmettir. Bugüne kadar Türkiye’de, kendisini yakından tanımadıkları ve çalışmalarını okumadıkları için onun bu büyük katkısını yeterince değerlendiremeyenler ve sırf uğraştığı konulara duydukları antipati yüzünden ona soğuk bakanlar hep olmuştur, hâlen de vardır. Ama onlar, her şey bir yana, sadece şu son söz konusu ettiğimiz husus üzerinde ciddi olarak düşünecek olurlarsa, eminiz ki bu düşüncelerinden vazgeçeceklerdir.

Hatırasını saygı ile anıyoruz.

Dipnotlar:

1. Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, el-mek: ocak@hacettepe.edu.tr
2. Bu makaleler külliyyatının Türkçe çevirileri yapılmış olup, bunların dışında, kısmen Türkiye’deki, ama daha çok dışarıdaki bilimsel dergilerde pek çok makalesi vardır. Bunların da bir araya getirilmesi gerekir.
3. Bu kitap, I. Melikoff’un Türkçe çevirmeni olan Turan Alptekin tarafından *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe* (Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998) adıyla tercüme edilmiş ve dört baskı yapmıştır. Fakat görüldüğü gibi Türkçe başlık orijinal başlığı tam olarak yansıtmaz.

HACI BEKTAŞ

Bir gece rüyamda Hünkâr'ı gördüm
Dedim muradımı ver Hacı Bektaş
Eğildim eşîğinde bir niyaz kıldım
Hidayet sendedir pir Hacı Bektaş

Evvel Ali idin, sonra velisin
Müminlerin hem kanadı hem kolusun
Ehli Beyti sevenlerin yârisin
Muratlar verici Pir Hacı Bektaş

Karaca höyük'e gelip oturan
Kadıncık Ana'ya hülle getiren
Lokman Perende'ye helva götüren
Kadıyı taş eden pir Hacı Bektaş

Mecnun'un Leyla'nın derdinden bilen
Ferhat'a aşk verip kaya deldiren
Doksan günlük yolu kuşlukta alan
Derdimiz dermanı Pir Hacı Bektaş

Ayık Hoca'm yanar ağlar derdinden
Bir yar için geçmişim serimden
Kim ayrılmış ben ayrılamam yârimden
Dünyada, Ahrette yar Hacı Bektaş

Ayık Hoca